

لاہور دے درواجے

لہور دی اچیاں نیویاں دی داستان بڑی پرانی اے۔ ہون تیک سینکڑاں کتاباں تے مضمون لہور دی تاریخ اتے لکھے جاپکے نیں۔ پر جے لہور ایس پیارے دیش پاکستان دے منظبوط جتے وادل اے تے لہور وادل ایہدا قدیم تاریخی علاقہ اندرون شہر اے۔ اک اچے ٹیلے اتے واقع ایس شہر دی نوکھی ثقافت تے قدامت وانشان ایس دے باراں درواجے نیں۔ ایہناں باراں درواجیاں وچ مقید لہور باہر دے لہور توں بوا ای وکھراتے صدیاں توں قائم اے۔ نرالی گل تاں ایہہ اے پئی زمانے دی اوچ نیچ تے نوکھے فیضیاں نے اندرون شہر دے کلچر تے تمدن اتے بوہت گھٹ اثر پایا اے۔

لہور دی پرانی تاریخ تے روایات تے حکایات دی دھندلکھ ایس طرحاں چھائی اے پئی واقعات نوں حقیقت توں وکھ کرنا محال اے۔ ایہودجہ اے کہ ایہہ دے تاریخی حالات چنگی تے پکی پیڈی شکل وچ جاننا کجھ اوکھا کم جاوے اے۔

ایس دی قدامت بارے آثار قدیمہ دے ماہرین دا خیال پئی ایہہ پنجویں صدی عیسوی وچ قائم ہویتے ملک ایاز نے لہور دی فصیل گیارہویں صدی وچ بنوائی پر موجودہ عمارت دی تکمیل اکبر اعظم دے دور وچ ہوئی۔ چار دروازے شمال، چار جنوب تے تن مشرق دے رخ واقع سن۔ مغرب پاسے صرف اک دروازہ ہوندا سی۔ اٹھارہویں صدی دے مصیبتاں توں پر دور وچ بغاوتیں دی وجہ کر کے ایہناں درواجیاں دی تعمیر تے مرمت اتے بالکل وی دھیان نہ دتا گیا فیر مہاراجہ رنجیت سنگھ دے عہد وچ نہ صرف ایہناں درواجیاں دی مرمت کیتی گئی بلکہ دوہری کندوی بنوائی گئی۔

جے کرایس دے ناں دی بناوٹ تے تاریخ اتے جھات پایے تے کئی لکھاریاں نے اپنیاں کتاباں وچ ایس نوں راجہ راج چندر دے پتر 'لوہ' دے ناں تال منسوب کر دیاں ہویاں 'لوہاور'، لکھیا اے۔ و شوا بھاگا وچ ایس داناں 'لوپور' وی آیا اے۔ فتوح البلدان وچ ایس نوں 'لہاور' لکھیا گیا اے۔ امیر خسرو ہوریس ایہہ نوں 'لہاور' لکھدے نیں۔

سید عبداللطیف نے اپنی تصنیف تاریخ لاہور وچ لہور دے ناں دیاں اتے دتیاں ہویاں شکلاں مختلف ادوار دے حوالے ناں پیش کیتیاں نیں۔ ایس شہر دی موجودگی دا ثبوت چوتھی صدی ہجری دے ہندو دے عہد حکومت وچ ملدے پر اوہنوں عروج اوڈوں ملیا جدمحمود غزنوی نے راجہ انندپال نوں ہران توں بعد اپنے غلام ایاز نوں (کئی روایات موجب) ایہہ نوں دا حکم بنایا۔ تے لہور توں اونے از سر نو وسایا۔

سید محمد لطیف ہوریس 'ہسٹری آف لاہور' (انگریزی) وچ لکھدے نیں کہ شہنشاہ اکبر نے لہور دے آل دوالے اک ۳۰ فٹ اچی فصیل بنوائی تاں جے شہر نوں باہر دے حملیاں توں بچایا جاوے۔ شروع وچ ایہہ فصیل بڑی پکی سی پر ظالم زمانے پاروں ایس وچ مورے ہو گئے۔ ۱۹۱۲ء وچ رنجیت سنگھ نے ایس دی نہ صرف مرمت کرائی بلکہ ایس فصیل دی اوچائی ۳۰ فٹ دی بجائے ۱۵ فٹ کرواوتی تے فصیلاں باہر خندقاں وی کھدواتیاں۔ پر ہون خندقاں وی تھماں باغات لے چکے نیں تے فصیلاں تقریباً تباہ ہو چکیاں نیں۔ کشمیری دروازے تے شیر انوالہ دروازے دے وچ کار حالے وی فصیل دے آثار پائے جاندے نیں، ایس فصیل دے بار اورواجے نیں اک دروازہ کا جیہا اے جنہوں 'موری گیٹ' لکھیا جاندے اے۔

۱- دہلی درواجا :- لہور دے مشرق دا ایہہ درواجا کیوں جے دہلی پاسے واقع اے ایس کر کے دہلی درواجا کھولیا۔ لہور ریلوے ٹیشن دے نیڑے ہون پاروں بوہتے باہروں آون والے لوکی ایسے درواجے راہیں شہر وچ آوندے نیں ایس درواجے توں سدھی سڑک اندر قلعے ول جاندی اے۔

ایس درواجے دی پرانی عمارت، عمارت اکبری پرانی ہون پاروں انگریزی دور وچ ڈھا کے دوبارہ انگریزی طرزاتے تعمیر ہوئی جیہڑی اجے تیک موجود اے۔ ایہہ اک دو منزلہ عمارت اے جس دے وچ کار ایہہ درواجا اے۔ ایہدے پچھلے پاسے ڈیوڑھی اے تے بوہت سارے کمرے پولیس دے سپاہیاں تے موٹیل کوئٹے مجسٹریٹاں واسطے نیں۔ انگریزی دور دی پہلی کوئٹالی وی دہلی درواجے وچ ای بنائی گئی۔

۲- اکبری درواجا :- ایہہ درواجا مغلیہ حکمران جلال الدین اکبر دے نال منسوب اے۔ ایس دے نال ای اک غلہ منڈی وی اے جیہڑی اکبری منڈی اکھواندی اے۔ اکبری درواجا بن ڈھے چھیا اے۔ انگریز حکومت دے دور وچ پرانی طرزاتے ایہہ فیر تعمیر کیتا گیا۔ پاکستان بن مگروں ڈھا دتا گیا۔ ایس بوہے دے نال سرائے وچ ہون اک پولس سٹیشن بن گیا اے۔

۳- موچی درواجا :- ایہہ لاہور دے جنوب وچ اے۔ تے اکبری عہد دے اک ہندو جمعدار دے نال موسوم اے جیہڑا ایس درواجے دی رکھوالی کرداسی۔ سکھاں دے دور وچ ایہہ درواجا موتی دی تھاں موچی بوہے دے نال مشہور ہویاتے اجے تیک ایسے نال توں جانیا جاند اے۔ انگریزی دور وچ ایہہ اپنے دونوں ہر جاں سمیت ڈھا دتا گیا۔ ایس دے دونوں پاسے بنائیاں گئیاں مسیتاں ہالے وی موجود نیں۔ جے پاسے ملا محمد صالح دی شاہجہانی دور دی مسیت اے تے کچھ ہتھ اُمنزل آتے مسیت اے تے تھلے دکاناں نیں۔

۴- شاہ عالمی درواجا :- ایہہ درواجا اورنگ زیب عالم دے پتراتے جانشین شاہ عالم بہادر دے نال منسوب اے۔ جیہڑا لہور وچ ای ۱۷۲۷ء نوں فوت ہویا۔ ایس توں پہلاں ایہہ نال کچھ عہد سی۔ ایہہ درواجا وی انگریزی عہد وچ دوبارہ پہلے طرزاتے تعمیر ہویا۔ پر قیام پاکستان مگروں انہوں ڈھا دتا گیا۔ ایہہ درواجا کئی اٹ نال بنایا گیا سی تے اتلی منزل وچ پولس دی چوکی سی۔ ہون تہاں ایس دہلیس نال ای باقی چھیا اے۔ اندرون شاہ عالمی بوہے دیاں مشہور عمارتاں وچ پری محل، لال مسیت، رنگ محل تے مقبرہ ایاز وغیرہ شامل نیں۔

۵- لوہاری درواجا :- ایس دا اصل نال لاہوری درواجا اے جیہڑا عرف عام وچ وگڑ کے لوہاری درواجے دی صورت نال مشہور اے۔ ایہنوں وی اکبر بادشاہ نے بنوایا۔ کتیا لال اپنی کتاب 'تاریخ لاہور' وچ لکھدا اے۔ سلطان محمود غزنوی نے جد پال نوں ہر اکے پنجاب تے اپنی حکومت دا مڈھ رکھیا تے جنگ دیاں تباہ کاریاں کارن لہور بالکل اجڑ گیا۔ ایس نے ملک ایاز نوں پنجاب دے انتظام لئی مامور کیتا۔ فیر اوس دیلے ملک ایاز نے سب توں پہلاں شہر دی آباد کاری اوسے حملے والے راہوں ای شروع کیتی تے لاہوری درواجا بنوایا۔ پرانی خستہ حال عمارت نوں ڈھا کے انگریزی حکومت نے اوسے قدیم طرزاتے درواجا دوبارہ بنوایا۔ حالے وی ایہہ درواجا دو جیاں دی نسبت لکڑ دا اک چنگا پکا درواجا اے۔ ہندوستان دا پہلا مسلمان حکمران قطب الدین ایبک ایسے دے باہر دفن اے۔

۶- بھائی درواجا :- لہور دے مغرب وچ واقع ایہہ درواجا پاکستان دا میلسی وی اکھواند اے کیوں کہ کئی اہم تاریخی شخصیتاں ایس علاقے وچ رہندیاں رہیاں نیں۔ اتھوں سدھاراہ شاہی قلعے نوں جاند اے۔ ایہہ علاقہ بھٹ قوم توں منسوب اے۔ جیہڑی ملک ایاز دے عہد وچ آکے اتھیں آباد ہوئی۔ انگریز حکومت وچ اتھیں انگریزی طرز دونوں درواجا تعمیر ہویا جیہڑا

اچے تیک موجوداے۔ ایس درواجے دی محراب دوجے درواجیاں توں بوہت وکھری اے تے ایس دے اندر چوکیداراں دیاں رہائش گاہاں تے طاق وی نہیں ملدے کیوں جے جدا ایہہ دوبارہ تعمیر ہويا تے اوس ویلے شہر ہندی دارواج نہیں سی۔ بھائی درواجے دی ثقافت وچ کئی نامور ادیبیاں شاعراں تے چنگے ہندیاں دا جیون گزریا اے۔ ایہہ کئی میتاں تے، حویلیاں نہیں تے سکھاں دے دور داکوچہ فقیر خانہ وی موجوداے جیہڑا ہون اک عجائب گھر دی شکل اختیار کر چیا اے۔

۷۔ موری درواجا :- ایہہ لمور داسب توں نکا درواجا اے۔ ایہنوں لمور دا تیر ہواں درواجا وی آکھدے نیں ایہہ درواجا وی ملک ایاز دے عہد دی یادگار اے۔ انگریزاں نے ایہنوں کھلا کروا دتا۔ آج کل ایس دا درواجا ڈھلے چیا اے۔ ایس دی وجہ ایہہ ہوسہدی اے کہ سکھ دور وچ شہر داسرا گند تے کوڑا ایسے درواجے راہیں باہر کڈھیا جانداسی۔

۸۔ نکسالی درواجا :- لمور دے مغرب وچ ایہہ درواجا لکھی بوھاوی آکھواندا اے۔ ایہہ مغلیہ دور وچ اک نکسال ہوندی سی تے ایسے نکسال پاروں ایس دانان نکسالی درواجا مشہور ہویا۔ ہون ایہہ کسے نکسالی دا نشان وی نہیں لکھدا ایہہ ای واقع اک کمرے وچ استاد دامن دی نشست گاہ ہوندی سی جتھے فیض، ن۔ م راشد، ڈاکٹر نذیر احمد تے ہور کئی ادبی شخصیات آوندیاں سن۔ ہون ایہنوں دامن اکیدی وچ بدل دتا گیا اے۔

۹۔ روشنائی درواجا :- اکبر اعظم دے بنوائے سارے درواجیاں وچوں اک روشنائی درواجا ای اے جیہڑا اپنی اصلی صورت وچ قائم اے۔ ایہہ بادشاہی مسیت تے قلعہ لاہور توں باہر دے پاسے واقع اے۔ ایہہ امراء دے گھر ہوندے سن۔ اوہ ایس راہ دریا تیک جاندے سن۔ ایسے کارن ایہہ بڑے بڑے چراغ بالے جاندے سن۔ ایہناں چراغاں دی روشنائی موجب انہوں روشنائی درواجا آکھیا جانداسی۔ ایہہ اپنی ساخت پاروں سب توں پرانا مشہور اے۔

۱۰۔ مستی درواجا :- سید محمد لطیف قول موجب ایس درواجے دا اصل ناں مسیتی درواجا اے۔ کیوں جے ایس دے نیڑے شہنشاہ اکبر دی ماں مریم ملکانی دی مسیت اے۔ جد کہ کہنیا لال دے کمن پاروں ایہہ درواجا اکبر دے ملازم مستی بلوچ دے ناں منسوب اے۔ ایس دی خدمت تے درواجے دی رکھوالی کرن پاروں شاہی حکم پاروں درواجے دانان اوس دے ناں مگر رکھ دتا گیا۔ پر ہون ایس داکوئی ناں نشان باقی نہیں رہیا۔

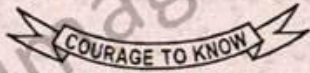
۱۱۔ کشمیری درواجا :- ایس دارخ کشمیر پاسے ہون پاروں ایس نوں کشمیری درواجا آکھیا جانداسی۔ ایہہ دے وچ دڑ دیاں نال ای سکھ دور دی بنی حویلی آجاندی اے جتھے آج کل کڑیاں داہانی سکول اے۔ ایہہ درواجا بوہتراب تے پرانا ہو گیا سی ایس کارن سرکار نے انگریزی طرزاتے بھائی گیٹ ونگ ایہنوں وی دوبارہ تعمیر کروایا۔ ایس درواجے دے باہر دریائے راوی دا لنگن پین سی۔ درواجے دے نیڑے ڈھلان ایس گل دا ثبوت اے کہ فیصل تے درواجیاں دے باہروں دریائے راوی۔

۱۲۔ شیر انوالہ یا خضری درواجا :- اصلی ناں خضری درواجا اے۔ ایہہ شمالی ہتھ دا درواجا اے تے ایس دی وجہ تسمیہ ایہہ اے پئی پرانے وقتاں وچ دریائے راوی شہر دے بوہترے ہوندا سی۔ تے ایہہ درواجا دریائے کھلدا اسی چوٹکے خواجہ خضر علیہ السلام توں دریاواں تے سمندر ناں خاص نسبت اے، ایس لیکئی ایس دانان خضری درواجا رکھیا گیا۔ ایس زمانے وچ شیراں دے دو پنجرے ایس دورا جے دے اندر رکھے جاندے سن۔ تے درواجے دے محافظ ایہناں شیراں دی راکھی کردے سن۔ انگریز دور دے وچ ایہہ دونوں پنجرے چک لئے گئے پر ناں باقی رہیا۔ ہون ایس درواجے دے اتے بچے کھے دو شیراں دی تصویر موجوداے۔ ایہہ سکھ دور دی یاد تازہ کردے نیں۔ خضری درواجے دانان بدل دتا گیا پر ایس درواجے دے نیڑے اچے وی خضری محلہ موجود اے۔

۱۳۔ ذکی درواجا/یکی درواجا :- ایہہ درواجا پیر ذکی شہید دے ناں نال مشہور اے۔ اوہناں دیاں دو قبریں نیں۔ اک

دروا بے دے اندر اے جتھے سردفن اے تے دوجی قبر باقی جے دی اے جیہڑی دروا بے توں کھہ دور اے۔ ایہہ بزرگ مغلیہ محاصرے ویلے ایس دے راکھے سن تے شہر دی فتح ویلے شہید ہو گئے۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ دے زمانے تیک شہر دی فصیل تے دروا بے چنگے حال وچ سن۔ فصیل توں باہر خندق سی تے دوسرے دروا بے سن کیوں بے بیرونی حملے ویلے شہر دی راکھی ہو سکے۔ انگریز دور وچ خندق توں پر کردتیاں گئیاں تے ایس تھاں تے باغیچے لا دتے گئے۔ پر ہون اتھے ودھدی ہوئی افرا تفری تے ٹریفک دے دھول نے ایہہاں باغیچیاں نوں وی کھالیا اے۔ اندرون شہر دی پچھان ایس دے ایہہ تیراں دروا بے نیں۔ جنہاں دے پرانے نال ہالے تیک برقرار نیں۔ ایہہاں دروا جیاں مگر ای اصل لمور لکھیا ہویا اے۔ لمور دیاں تنگ پر پیچ گئیاں، مزیدار کھانیاں دی اپنی اک پچھان تے شناخت اے۔ جیہڑی صرف لاہور دے نال متھی جا چکی اے۔ حال وچ ای سیاحت نوں وادھا دین والے ادارے TDCP نے تے نال ای پارک اینڈ ہارٹی کلچر اتھارٹی نے اتھے دیاں دکاناں سجاں داکم پھڑیاں۔ ایہہ ٹھیک اے پی اتھوں دے لوکی اپنے رہن سہن پاروں بڑی پرانی ڈگر دے گدے نیں پر فیرو فیصلوں باہر دے لاہور شہر دے اثرات اتھوں سیکر پہنچ ریئے نیں۔ کچھ مکان ڈھا کے نویں نقشیاں دے مطابق بن ریئے نیں۔ دکاناں وی اپنی صورتاں بدل ریاں نیں تے لوکاں دے رویے وی بدل دے جارئے نیں۔ تے اک ویلا اوہ وی آئے گا جدوں ساڈے بعد آؤں والیاں نسلاں پرانے لاہور دے متعلق تاریخ دیاں کتاباں وچ پڑھیا کرن کھیاں۔

ڈاروں وچھڑیاں جن کو نجاں دے دین لکھے
اوہ عمراں بھر کر لائیاں، جد اسی نہ ہوئے
اے تاں جند نمائی نے، بھہ بھہ نیں
چڑ آؤنا ہڑاں دیاں پائیاں، جد اسی نہ ہوئے
ساڈیاں جیہڑیاں گلاں بریاں لگدیاں نیں
اوہ بنیاں ساڈیاں بانیاں، جد اسی نہ ہوئے
(احمد رانی)